

BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİNDE HERAT VE SİSTAN'DA YETİŞEN ÂLİMLER

Harun AYDEMİR*

* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
harunaydemir91@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-2196-7264>

Received Date: 17.10.2024. Revised Date: 12.12.2024. Accepted Date: 26.12.2024

Copyright © 2024 Harun Aydemir. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Öz

Büyük Selçuklu Devleti, 11. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya ve İran coğrafyasında önemli bir güç olarak hüküm sürmüştür. Bu dönemde, Herat ve Sistan gibi bölgeler, İslam dünyasında ilim ve kültür merkezi haline gelmiş, birçok önemli âlim yetiştirilmiştir. Selçuklu hükümdarları, bilim ve sanata büyük önem vererek, özellikle matematik, astronomi, felsefe, tıp, edebiyat ve dinî ilimlerdeki gelişmeleri teşvik etmişlerdir. Bu sayede, Herat ve Sistan gibi şehirler, dönemin önde gelen ilim merkezlerinden biri olmuştur. Herat, Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli kültürel ve dini merkezlerinden biri olarak, özellikle medrese ve kütüphaneleriyle tanınmıştır. Burada yetişen âlimler hem İslam düşüncesine katkıda bulunmuş hem de batı dünyasında bilimsel gelişmelere yol açan eserler bırakmışlardır. Herat'ta özellikle matematik, astronomi ve kelim gibi alanlarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Sistan ise, Selçuklu döneminin önemli bir bölgesi olup, burada da pek çok bilim insanı ve düşünür yetişmiştir. Sistanlı âlimler, mantık, felsefe ve tasavvuf gibi ilimlerde derinleşmiş, dönemin önemli düşünce akımlarına yön vermiştir. Büyük Selçuklu döneminde Herat ve Sistan'da yetişen âlimlerin katkıları, sadece dönemin İslam dünyasında değil, aynı zamanda dünya bilim tarihinde de önemli bir yer tutmuştur. Bu âlimler, sadece kendi coğrafyalarında değil, uzak topraklarda da etkilerini göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklular Devleti, Herat, Sistan, Bilim.

SCHOLARS GROWING IN HERAT AND SISTAN DURING THE GREAT SELJUK PERIOD

Abstract

The Great Seljuk State ruled as an important power in Central Asia and Iran from the mid-11th century onwards. During this period, regions such as Herat and Sistan became centers of science and culture in the Islamic world, and many important scholars were trained. The Seljuk rulers gave great importance to science and art, and encouraged developments in mathematics, astronomy, philosophy, medicine, literature and religious sciences in particular. Thanks to this, cities such as Herat and Sistan became one of the leading scientific centers of the period. Herat was one of the important cultural and religious centers of the Great Seljuk State, and was especially known for its madrasahs and libraries. The scholars who were trained here both contributed to Islamic thought and left works that paved the way for scientific developments in the Western world. Important studies were carried out in Herat, especially in fields such as mathematics, astronomy and theology. Sistan, on the other hand, was an important region of the Seljuk period, and many scientists and thinkers were trained here. Scholars from Sistan were well-versed in sciences such as logic, philosophy and Sufism, and gave direction to important currents of thought of the period. The contributions of scholars who grew up in Herat and Sistan during the Great Seljuk period had an important place not only in the Islamic world of the period, but also in the history of world science. These scholars showed their influence not only in their own geography, but also in distant lands.

Keywords: Great Seljuk State, Herat, Sistan, Science.

Giriş

Oğuzlar'ın Üçok kolunun Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, yurt tutma arzusu içerisinde ilk olarak Maverâünnehir, daha sonra Harizm ve en nihayetinde Horasan coğrafyasına göç etmişlerdir (Sümer, 2009: 365-371). Zikredilen coğrafyalarda hâkim güçlere karşı büyük bir mücadele veren Selçuklu birlikleri, 1035 (426) yılı itibariyle Harizm'den Horasan'a gitmek zorunda kalmış ve buranın hâkimi olan Gazneli Devleti'ne mektup göndererek barınma isteğini bildirmişlerdir (Beyhakî, 2019: 436-437). Ancak Selçuklu cihetinden gelen talebi öfkeyle karşılayan Gazneli Sultanı Mesud, cevap olarak büyük bir ordunun hazırlanmasını ve Selçukluların en kısa sürede Horasan'dan atılmasını emretmek olmuştur (Merçil, 2004: 346-347). Bakıldığında Gazneli Mesud'un öfkeyle vermiş olduğu bu emir, aynı zamanda Büyük Selçuklular Devleti'nin kurulmasıyla son bulacak hadiselerin başlangıcını da teşkil etmiştir. Nitekim Selçuklular, Gazneli ordusunu 1035 (426) Nesa, 1038 (429) Telhab ve en nihayetinde 1040 (431) Dandanakan savaşlarıyla mağlup ederek Horasan merkezli büyük bir devlet kurmayı başarmışlardır. Öte yandan Selçuklulara karşı ağır yenilgilere uğrayan Gazneli Mesud ise, Horasan'ın hâkimiyetini bir daha elde edememek suretiyle kaybetmiştir (Piyadeoğlu, 2020: 35-68). Dandanakan Savaşı'ndan sonra bir araya gelen Selçuklu liderleri Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu, ilk olarak Horasan'ın Merv vilayetinde bir kurultay tertip etmiş ve bu kurultayda, alınan ve daha sonra alınacak yerlerin taksimi yapılmıştır (Kafesoğlu, 1958: 119-122; Özgüdenli, 2015: 87). Bunun anlamı, Selçukluların Horasan coğrafyasıyla sınırlı kalmayacağıdır. Nitekim Selçuklular, zaman içerisinde sınırlarını Maverâünnehir'den Anadolu coğrafyasına kadar genişletmeyi başarmış ve adeta doğu ve batıyı birleştiren bir köprü olmuşlardır. Öte yandan hüküm sürdüğü coğrafyayla döneminin önemli güçleri arasına giren Selçuklular, sadece gerçekleştirdiği fetihlerle değil aynı zamanda ilmi faaliyetlere verdikleri değerlerle adından söz ettirmişlerdir. Özellikle Alp Arslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından kurulan ve dönemin üniversitesi olarak zikredilen Nizamiye Medreseleri, Ortaçağ karanlığını ilmin aydınlığıyla boğan bir kurum olmuştur (Özaydın, 2007: 194-196). Bu medreseler, ilk olarak Nişabur'da inşa edilse de, zaman içerisinde Selçuklu hâkimiyetinde bulunan pek çok şehirde faaliyete geçirilmiştir. Bilhassa Herât, Bûşenc, Basra, Bağdat, İsfahan, Irak-ı Arap ve Anadolu gibi önemli bölgelerde inşa edilmiştir (Mîrhând, 2015: 134-135; Piyadeoğlu, 2012: 221; Ocak, 2019: 43). Nihayetinde bu kurumda yetişen nice âlim, Selçuklu coğrafyasını etkileyen batıl düşünceye karşı ilmi anlamda büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu bağlamda, çalışma konumuz olan Horasan'a bağlı Herât şehri ile Sîstân coğrafyası, Selçuklu hâkimiyetinde olup pek çok âlim yetiştiren iki önemli bölge olmuştur.

Herât Nizâmîye Medresesi

Herât Nizâmîye Medresesi'ni diğer Nizâmîye Medreselerinden ayıran en önemli özelliği varlığını uzun yıllar korumasıdır. Nitekim Moğol saldırıları sırasında, Herât'ın güçlü surları Moğolları engellemiş ve Herât'ın büyük bir kısmı zarar görmemiştir. Bu sayede Herât Nizâmîye Medresesi varlığını uzun yıllar korumayı başarmıştır. Öyle ki, İlhanlılar dönemine kadar ilmi hayatına devam etmiştir (Kisâî, 1993: 247; Yuvalı, 2000: 105-108). Bunun yanında Herât'a bağlı Mâlîn kasabasında da bir medresenin varlığı söz edilmektedir. Nitekim 395/1004-1005 tarihinde dünyaya gelen ve Herât'ın önde gelen âlimlerinden birisi olan Abdullâh el-Ensârî el-Herevî'nin, ilk eğitimini burada aldığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, 1991: 278). Bu medrese hakkında önemli bilgiler veren Cihan Piyadeoğlu (*Horasan*, 2012: 256-257),

“Gazneliler'in son dönemlerinde Herat'ta Mâlînî Medresesi'nin varlığı Hâce Abdullâh el-Herevî (ö. 481/1089)'nin hâl tercümesinden öğrenilebilmekteyiz. 369/1006 tarihinde doğan Herevî, ilk eğitimini bu medresede almıştır. 1015 tarihi civarında gerçekleşen bu olay ile Selçuklular'ın şehre hâkim olduğu 1037 tarihi

arasındaki yaklaşık 20 yıllık sürede, bu tarz medreselerin işleyiş biçimi de göz önüne alındığında Mâlînî Medresesi'nin varlığını sürdürmüş olabileceğini kuşkulu bir hale getirmektedir”

ifadelerinde bulunmaktadır. Neticede Gazneli dönemine ait bir eğitim kurumu olan Mâlînî Medresesi, Selçuklular dönemine kalıp kalmadığı şüphelidir.

Herât Nizamîye Medresesinde Görev Alan Müderrisler

Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Hâmid eş-Şâşî (ö. 485/1092):

Şafîî âlimi olup, 397/1006-1007 yılında Mâverâünnehir'de bulunan Şâş'ta doğmuştur. Gazne'de yaşadığı sırada Nizâmülmülk tarafından Herât'a davet edilmiş ve kendisini Herât Nizâmîye Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilmiştir. Bir süre de Nişâbûr'da kalan eş-Şâşî, 485/1095 yılında vefat etmiştir. Pek çok eser kaleme aldığı rivayet edilir (es-Sübki 1968: 190; Köymen, 2016: 364; Ocak, 2019: 148; Piyadeoğlu, 2012: 244-245).

Ebû Sad Muhyiddîn Muhammed b. Yahya b. Mansûr en-Nişâbûrî (ö. 548/1153):

476/1083-1084 yılında doğan en-Nişâbûrî, önemli Şafîî âlimlerinden birisidir. O, İmâm Gazzâlî ve Ebu'l-Muzaffer el-Hâfî gibi önemli âlimlerden aldığı derslerle ilmini ilerletmiş ve pek çok öğrenci onun ilminden faydalanmıştır. Muhyiddîn, ilk olarak Herât Nizâmîye Medresesi'nde dersler vermiştir. Ancak derslerinin birini dinleyen dönemin Selçuklu Sultanı Sencer, onun ilminden etkilenerek, daha büyük medrese olan Nişâbûr Nizâmîye Medresesi'ne tayin edilmesini emretmiştir. Şafîî âlimler içerisinde önemli bir konuma gelen Nişâbûrî, Selçuklu coğrafyasında çıkan Oğuz isyanı sırasından öldürülmüştür (Ramazan 548/Kasım-Aralık 1153) (es-Sübki, 1968: 25-26; Kisâî, 1993: 99-100; Piyadeoğlu, 2012: 236-237).

Bûşenc Nizâmîye Medresesi'nde Görevli Müderrisler

Herât'a bağlı Bûşenc'de de bir Nizâmîye Medresesi'nin varlığından bahsedilmektedir. Bu medresenin inşası ve medresede görev yapan müderrisler hakkında bilgi olmamakla birlikte, burada sadece Ebû Sad b. Ebû Yusuf'un müderris olduğuna dair bir bilgi aktarılmaktadır (İbnü'l-Cevzî, 1991: 241; Köymen, 2016: 364; Piyadeoğlu, 2012: 248). Ebû Sad b. Ebû Yusuf'un Bûşenc Nizâmîye Medresesi'nde müderris olarak görev yaptığı hususundaki bilgi, Herât şehrinde meydana gelen bir hadise neticesinde bilinmektedir. Bu hadise Herât kürsüsünden felsefî sözler sarf eden bir vaizin, Hanbelîleri hedef alan sözleriyle başlamıştır. Akabinde Herât'ta büyük bir fitne baş göstermiştir. Özellikle Herât'ın önde gelen âlimlerinden birisi olan Abdullâh el-Ensârî'nin Herât halkını kışkırtmasıyla olay daha da büyümüştür. Neticede vaiz, Herât şehrinde kaçarak Bûşenc Nizâmîye Medresesi'nde müderrislik yapan Ebû Sa'd b. Ebû Yusuf'un evine sığınmıştır. Ancak vaizin peşinden Bûşenc'e giden el-Ensârî, hem vaizi hem de müderrisi yakalamış ve medresenin kapısını siyaha boyamıştır. Bu hadiseleri haber alan Nizâmülmülk, derhal Abdullâh el-Ensârî'nin Herât'tan sürgün edilmesini istemiştir (İbnü'l-Cevzî, 1991: 241; Kisâî, 1993: 247; Ocak, 2022: 105-106; Piyadeoğlu, 2012: 248-249; Aydemir, 2021: 75).

Herât ve Sîstânlı Âlimler

Muhaddisler

Hadis, Hz. Muhammed'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifa eden, ayrıca hadislerin tespitine, nakline ve onları anlamaya yönelik çalışan ilim dalıdır (Kandemir, 1997: 27-64). Bu ilimle uğraşan kişilere de muhaddis denir. Selçuklu dönemi Herât ve Sîstân coğrafyasında öne çıkan muhaddisler şunlardır:

Ubeydullâh b. Sâid b. Hâtim b. Ahmed el-Vâilî el-Bekrî Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1052)

Ebû Nasr es-Siczî, hadis ve sünneti iyi bilen Hanefî hafızlarındandır. 400/1009 yıllarından sonra Horasan, Irak, Şam ve Mısır'ı dolaşmış, ömrünün sonunda Mekke'de ikamet etmiştir. el-Hâkim en-Nîşâbûrî, Ebû Abdurrâhmân es-Sülemî, Ebû Abdullâh el-Hakem, Ebû Ahmed el-Farisî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Bekr el-Hezânî, Ebû Amr b. Mehdî, Ali Abdurrahîm el-Sûsî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Muceber gibi âlimlerden dersler almıştır. Cafer b. Yahyâ el-Hakkâk ve Cafer b. Ahmed es-Serrâc, es-Siczî'den hadis öğrenmiştir. Evliyalar hakkında pek çok hadis rivayet etmiş, *el-İbânetü'l-Kübrâ fi Meseleti'l-Kur'an* ve *Rivâyetü'l-Ebnâi an Âbaihim* gibi eserleri kaleme almıştır (Zehebî, 1956: 1118; Zehebî, 1985: 145; Topaloğlu, 1988: 91).

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh b. Kadı Ebû Asım el-Abadi el-Herevî el-Fekiyye eş-Şafî (ö. 458/1065)

Ahmed el-Herevî, toplumun önde gelenlerinden birisi olarak kaydedilmektedir. Ahmed b. Muhammed İbn Sehl el-Gûrab (الغراب)'dan ve diğer âlimlerden hadis rivayet etmiştir. İsmail b. Ebû Salih el-Muzen'in ondan hadis öğrendiğine dair bilgi bulunmaktadır. Bunun yanında Kadı Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Ezdî'den Herât'ta ve Kadı Ebû Ömer Bistamî'den Nişabur'da fıkıh öğrendiği nakledilmektedir. İlmi çalışmalarda titizliği kendisine düşür edinmiştir. *Kitabu'l-Mebcut*, *Kitabu'l-Hadi*, *Kitabu'l-Kadi*, *Kitabu'l-Miya.*, *Kitabu'l-Et'im*, *Kitabu'l-Ziyadatu'z-Ziyadat* ve *Kitabu'l-Tabakat'ul-Fukaha* kitaplarını derlemiştir. Seksen üç yaşında Şevval 458/Ağustos 1065 tarihinde vefat etmiştir (es-Sübki, 1968: 104-105; İbn Kesîr, 1993: 433).

Mesûd b. Nâsır b. Abdullâh b. Ahmed b. İsmail er-Rakkâk Ebû Said es-Siczî (ö. 477/1084)

Hadis hafızı ve fakih olan Ebû Said es-Siczî, pek çok şehirde farklı âlimlerden sema yoluyla hadis dinlemiştir. Sîstân'da Ali b. Büşrâ el-Leysî ve Ebû Said Osman el-Nevkatî'den, Herât'ta Muhammed b. Abdurrâhmân el-Debas ve Mansûr b. Muhammed el-Ezdî'den, Nîşâbûr'da Ebû Said el-Nesrevî, Ebû Hafs b. Mesrur Muhammed b. Ahmed el-Müzekkî'den ve Bağdat'ta Ebû Talib b. Geylan ve Ebû Muhammed el-Hilal'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Muhammed b. Abdulvâhid ed-Dekkâk, onun hakkında, "*Muhaddisler arasında, hadisleri iyi bilme ve ezberleme yönünden, Ebû Said er-Rakkâk'tan daha iyisini göremedim*" demiştir. Said b. Abbâs el-Kureşî, Abdülvâhid b. el-Fadl et-Tûsî, el-Hatîb el-Bağdadî ve Ebû Nasr Ahmed b. Amr el-Gazî gibi âlimler ondan hadis dersleri almıştır. Siczî, 477/1084 yılında vefat etmiştir (Zehebî, 1956: 1216-1217; Topaloğlu, 1988: 91-92).

Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089)

Herât şehrinin önemli muhaddislerinden birisi olan el-Ensârî, aynı zamanda usûl, tefsir, kelâm ve tarih ilimlere vakıf olan âlimlerinden birisiydi. Eğitimine Mâlinî Medresesi'nde başlayan el-Ensârî, Ebû Aysî Camii'nde Abdulcabbar b. Muhammed el-Cerahî'den sema yoluyla hadis dinlemiş, Muhammed b. Ahmed el-Cârûdî ve Yahyâ b. Ammâr es-Siczî'nin dergâhında tefsir dersleri almıştır. Hanbelî mezhebine mutaassıp derece bağlı olan Abdullâh el-Ensârî, Herât'ta baş gösteren Hanbelî-Eşarî çatışmasında başrolü oynamış ve dönemin Veziri Nizâmülmülk tarafından Herât'tan sürülmüştür. Sürgün cezasının bitmesiyle Herât'a dönen Abdullâh el-Ensârî, Hanbelî mezhebini hakkında olumsuz sözler söyleyen bir vaizle tartışmış ve bu tartışma neticesinde vaizin evi, Ensârî'nin müritleri tarafından ateşe verilmiştir. Bu hadiseden sonra Abdullâh el-Ensârî, bir kez daha Herât'tan çıkartılarak Bûşenc'e sürgün edilmiştir. Ancak 480/1087 yılında bir kez daha Herât'a gelmesine izin verilmiştir. Vezir Nizâmülmülk'e nasihatleri içeren *Makâlat fi'l-meviza li-Nizâmülmülk* adlı bir risale kaleme alan el-Ensârî,

481/1089 yılında Herât'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (İbn Ebû Yala, 1952: 247; İbnü'l-Cevzî, 1991: 278; Zehebî, 1985: 1183-1191; Kazvîni, 1388: 152; Topaloğlu, 1988: 62; Kasım Ensârî, 2006: 125-126; Piyadeoğlu, 2020: 692-693).

Ebû Amir el-Ezdi el-Mahlebî (المهلبى) el-Herevî (ö. 487/1094)

Ebû Amir el-Herevî, Herât'taki Şafii mezhebinin önemli figürlerinden birisi olduğu kaydedilmektedir. el-Herevî, dedesi Muhammed b. Muhammed el-Ezdi'den, Kadı Ebû Ömer Muhammed b. Hüseyin el-Bistamî'den, Ebû Muaz Ahmed b. Muhammed es-Sayrafi'den (الصيرفي) ve diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Ebû Amîr el-Herevî, 487/1094 yılında Herât'a vefat etmiştir (es-Sübki, 1968: 326-327; İbn Kesîr, 1993: 488).

İsmail b. el-Fazl, Ebû Muhammed el-Fuzaylî el-Herevî (ö. 488/1095)

el-Fuzaylî, çeşitli ilimlerde önde gelen bir İmâm olarak zikredilmektedir. el-Fuzaylî, dedesinin ismi el-Fuzail'den nisbetle bu adı aldığı kaydedilmektedir (es-Sübki, 1968: 294).

Abdullâh b. Merzûk b. Abdullâh el-Herevî (ö. 507/1113)

İbn Merzûk, Herât, Rey, Isfahan, Hemedan, Bağdad, Vâsıt ve Kûfe'de muhtelif hocalardan hadis rivayet etmiştir. Uzun müddet Isfahan'da oturmuş, birçok kimse onun ilminden istifade etmiştir. Bunun yanında el-Ensârî, Ebû Ömer el-Melîhî, Ebu'l-Kâsım İbnü'l-Basrî, Ebû Nasr ez-Zeynebî gibi isimlerden ders almıştır. Son olarak kaleme aldığı eserler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Zehebî, 1985: 1246; Topaloğlu, 1988: 78).

Ebu'l-Feth Nasr b. Ahmed b. İbrahim el-Herevî (ö. 511/1117)

İlim ehlerinden olan el-Herevî, takva sahibi ve bilge bir şeyh olarak zikredilmiştir. Bunun yanında yazdıklarıyla hayatını geçiren ve her daim ilim talep eden bir âlim olmuştur. Ömrü boyunca pek çok hadis dinlemiş, dönemindeki cemaatler ve birkaç kitap hakkında benzersiz rivayetlerde bulunmuştur. Ebû Nasr Ahmed b. İbrahim, Ebu'l-Abbas İbrahim b. Esedî b. Ahmed el-Hanefî, Ebu'l-Muzaffer b. İsmail el-Hanefî, Ebû Osman Said b. el-Abbas el-Kurşî, Ebu'l-Kâsım Abdulvahab b. Muhammed el-Edib, Ebu'l-Kâsım Mansûr b. İbrahim Sufyan el-Lebidî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. el-Fuzeyl b. Muhammed el-Fuzeylî, Ebû Zeyd Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-Mervezî gibi âlimlerden sema yoluyla hadis dinlemiştir. Herevî, sema yoluyla dinlediği hadisleri ve rivayetleri bir kitapta toplamıştır. Bu kitapta, Herât, Bûşenc ve Merv ehlerinden olan pek çok cemaat hakkında hadis rivayet etmiştir. 419/1028 tarihinde dünyaya gelen Herevî, 511/1117 tarihinde vefat etmiştir (es-Semanî, 1996: 1785-1787; Piyadeoğlu, 2012: 381).

Ebu'l Attaî Câbir b. Abdullâh b. Muhammed el-Herevî (ö. 520/1126)

el-Herevî, 444/1052-1053 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk olarak babası Ebû İsmail Abdullâh'ın öğrencisi olarak iyi bir eğitim görmüş ve ondan sema yoluyla hadis dinlemiştir. Daha sonra Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullâh el-Ömerî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdülaziz el-Farisî, Ebû Ömer Abdulvâhîd b. Ahmed el-Melîhî ve Ebû Said b. Mansûr b. Muhammed el-Ezdî el-Kadî gibi âlimlerden dersler almıştır (Semanî, 1996: 527-530, Piyadeoğlu, 2012: 363).

Ebû Sa'd Mansûr b. Muhammed b. Ahmed el-Bûşencî (ö. 520/1126)

Horasan büyüklerinden olan Bûşencî, şefkatli, temiz yürekli, düzeni seven ve umutlar üzerine pek çok şiiri ve düz yazısı bulunan bir zat olarak zikredilmektedir. İmâmlar ve büyükler meclisinde bulunmuş ve pek çok hadis öğrenmiştir. Özellikle büyükbabası Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Asımî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Daha sonra Ebu'l-Hasan Abdurrâhmân b. Muhammed el-Davudî, Ebû Amr el-Fazl b. İsmail el-

Curcanî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed es-Semerkindî ve Ebû Sad Abdurrâhmân b. el-Hasan b. Ali el-Cügendî el-Büşencî gibi âlimlerden hadis dersleri almıştır. Sema yoluyla dinlediği hadisleri *İleyye'l-İcazet Cemîa-i Meşmuat* adlı kitabında toplamıştır. Büşencî hakkında bilgiler veren Semanî, Büşencî'nin öğrencilerine yetki verdiğini ve kitabı içerisinde bulunan dağınık yazıları bir düzene sokup, yaprak kâğıt üzerine yazmalarını vasiyet ettiğini kaydetmiştir. Bunun yanında el-Süleymî'nin *Sahihu'l-Buharî*, *Mesnedu'l-Daremî* ve *Hakaiku'l-Tefsir* adlı kitapları ve Ebu'l-Hasan el-Farisî'nin *Şemâil el-Salihîn* eserini, hocası İmâm Ebu'l-Hasan el-Davudî'den dinlediği nakledilmiştir. 452/1060 tarihinde dünyaya gelen Büşencî, 520/1126 tarihinde vefat etmiştir (Semanî, 1996: 1747-1749; Piyadeoğlu, 2012: 381).

Ebu'l-Mecid Abdülbâki b. Âmir b. Zeyd el-Herevî (ö. 525/1130-1131)

462/1069-1070 tarihinde dünyaya gelen Ebu'l-Mecid el-Herevî, zikir ve vaaz ehlinin yüzü, iyi gelirlili ve muhakemesi kuvvetli bir zat olarak nakledilmektedir. Uzun süre büyükbabasının vekili olarak zikir meclislerinde görev almıştır. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdulâzîz el-Farisî, Ebû Ata Abdurrâhmân b. Muhammed el-Cevherî, el-Şerif Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-Kureyşî (قرشي), Abdüssamed b. Ali el-Herşemî ve anne tarafından büyükbabası Ebû İsmail Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî gibi isimlerden sema yoluyla hadis dinlemiştir (Semanî, 1996: 1030-1031; Piyadeoğlu, 2012: 367).

Ebu'l-Kâsım Mansûr b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî (ö. 527/1132-1133)

Ebu'l-Kâsım el-Herevî, tartışma fikhında üstün, kurnaz, zeki, hitabı güzel ve bir şeyi dakikalar içinde öğrenme kabiliyetine sahip bir zat olarak zikredilmektedir. Herât'a anne tarafından büyükbabası Ebu'l-Ala Said b. Muhammed el-Ezdî ve Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh b. Amr el-Ömerî, el-Kadı Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. İsmail b. Ebû Kurret (قرة) el-Hanefî, Ebû Muhalleme b. İsmail el-Temimî, Ebû Muhammed Adullah b. Muhammed b. Ali el-Haremî el-Mekrî, Ebû Mansûr el-Hasan Ebû Talib el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib el-Kerabiysî, Ebû Ruh Sabit b. Muhammed el-Erzemî gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Nihayetinde Herevî, ömrü boyunca pek çok hadis dinlemiş ve bu dinlediği hadisleri *İleyye'l-İcazet Cemîa-ı Meşmu'at-ı mine'l-Herât* kitabında toplamıştır. el-Herevî, 527/1132-1133 tarihinde vefat etmiştir (Semanî, 1996: 1751-1754; Piyadeoğlu, 2012: 381).

Ebu'l-Asım İsmail b. el-Hüseyin b. el-Kâsım el-Herevî (ö. 530/1135-1136)

460/1080-1081 tarihinde dünyaya gelen el-Herevî, pek çok şehirde hadis öğrenmiş ve öğretmiştir. Herât'ta Ebû Ata Abdurrâhmân b. Muhammed el-Cevherî el-Ezdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali el-Umeyrî, Ebû Ata Abdolvâhid el-Meliyhî ve Ebû Sehl Necib b. Meymun el-Vasıtî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Daha sonra Büşencî'e giderek, Ebû Mansur Abdurrâhmân b. Muhammed b. Afif el-Büşencî'den hadis dersleri almıştır (Semanî, 1996: 1333-1334; Piyadeoğlu, 2012: 374).

Ebû Bekr Mücâhid b. Ahmed b. Muhammed el-Büşencî (ö. 533/1138-1139)

el-Büşencî, takvalı bir şeyh olarak zikredilmektedir. İmâm Ebu'l-Hasan Abdurrâhmân b. Muhammed b. el-Muzaffer el-Davudî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Büşencî'de vefat etmiştir (Semanî, 1996: 1766; Piyadeoğlu, 2012: 374).

Ebû Saîd İsmail b. Abdülvâhhâb b. İsmail el-Büşencî (ö. 536/1141-1142)

Büşencî, 461/1068-1069 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Ebu'l-Kâsım el-Büşencî'nin yolunu takip eden münazaracı, müderris ve bunun yanında fakih olduğu aktarılmakta ve Merv Nizâmiye Medresesi'nde de hadis dersleri verdiği hususunda bilgi kaydedilmektedir. Daha sonra Nişâbûr'a giderek sema yoluyla hadis dinlemiştir. Herât'a döndükten sonra, müftülük

ve mezhepler üzerine derlemelerde bulunmuş, Herât'ta vefat etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1991: 22; es-Sübki, 1968: 48-49; Kisâî, 1993: 242; Piyadeoğlu, 2012: 247).

Ebu'l-Feth el-Muktâr b. Abdülhamid b. el-Muntasır el-Bûşencî (ö. 536/1141-1142)

Ebu'l-Feth el-Bûşencî, erdemiyile, bilgisiyle ve edebiyile öne çıkan bir âlimdir. Hat sanatında oldukça iyi olan Bûşencî, iyi bir tahsil görmüş ve pek çok eserin çoğaltılmasında görev almıştır. Özellikle el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Kutubî'nin *el-Tarihu'l-vefayât el-Meşâyih* adlı eserinin çoğaltılmasında görev almıştır. Bûşencî, İmâm Ebû el-Hasan Abdurrâhmân b. Muhammed el-Davudî el-Bûşencî'nin kızının oğlu olarak zikredilmiş ve büyükbabasından sema yoluyla pek çok hadis dinlemiştir. Herât ve Belh şehirlerinde dinlediği rivayetler hakkında bir kitap kaleme almıştır. Farklı âlimlere ait kitaplardan pek çok rivayetlerde bulunmuştur (Semanî, 1996: 1711-1713; Piyadeoğlu, 2012: 379).

Ebû Muhammed Abdürreşîd b. Osman Ebû Bekr el-Fâmî el-Mâlinî (ö. 540/1145-1146)

el-Mâlinî, 477/1084-1085 tarihinde dünyaya gelmiştir. Takva sahibi bir şeyh olarak zikredilen Mâlinî, Ebû Abdullâh b. Ali el-Umeyrî el-Zahidî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. el-Mâlinî, *Mucem Ebû el-Kâsım el-Dimaskî el-Hafız* adlı eserden hadisler rivayet ettiği aktarılmıştır. Mâlinî'nin, 540/1145-1146 tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir (Semanî, 1996: 1060-1061).

Ebû Ali Halef b. Muhammed b. Ebu'l-Hasan el-Bûşencî (ö. 541/1146-1147)

Bûşencî, İmâm Ebû el-Hüseyin Abdurrâhmân b. Muhammed b. el-Muzaffer el-Davudî'nin hizmetinde bulunmuş ve Bûşencî'nin kıdemli bir muhaddisi olarak zikredilmiştir. 430/1038-1039'de dünyaya gelen âlimimiz, 541/1146-1147 tarihinde Herât'ta vefat etmiştir (Semanî, 1996: 773; Piyadeoğlu, 2012: 363).

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. el-Bûşencî (ö. 543/1148-1149)

Erdemli, bilge ve güzel görünümlü biri olarak zikredilen el-Bûşencî, ilk olarak Herât Nizâmiye Medresesi'nde müderris olarak görev yapan Ebû Bekr eş-Şaşî'den ders almıştır. Daha sonra İmâm Ebû el-Muzaffer Rahmetullah'ın talebesi olarak bulunmuş ve mezun olmuştur. Farklı şehirlere giderek farklı âlimlerden sema yoluyla hadis dinlemiştir. el-Bûşencî, Nişâbûr şehrinde ibadetle meşgul olmuş ve inzivaya çekilmiş, 543/1148-1149 tarihinde Nişâbûr'da vefat etmiştir (Semanî, 1996: 259-263; Piyadeoğlu, 2012: 363).

Ebû Mansûr Esad b. Muhammed b. Musa el-Bûşencî (ö. 543/1148-1149)

el-Bûşencî, Ebû Amr el-Ezdî, Ebû Mansûr Abdurrâhmân b. Muhammed b. Afif b. Ali el-Bûşencî ve Ebû el-Feth Nasr b. Ahmed b. İbrahim el-Hanefî gibi önemli âlimlerden sema yoluyla hadis dinlemiştir (Semanî, 1996: 451-452; Piyadeoğlu, 2012: 363).

Ebû Muhammed Abdürreşîd b. Muhammed b. el-Halil el-Bûşencî (ö. 543/1148-1149)

el-Bûşencî, Ebû Mansûr Abdurrâhmân b. Muhammed b. Afif el-Bûşencî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Bûşencî'nin dışında kalan bölgelerin özellikleri hakkında *es-Suveykat (السويقة)* adlı eseri kaleme almıştır. Özellikle Semanî, "*Bûşencî'den çıktığım gün es-Suveykat eserinde geçen bilgilerin doğruluğunu gördüm*" demiştir. el-Bûşencî, 543/1148-1149 tarihinde vefat etmiştir (Semanî, 1996: 1060-1061; Piyadeoğlu, 2012: 368).

Ebû Muhammed Abdülkadir b. Cündüb b. Semere el-Herevî (ö. 543/1148-1149)

el-Herevî, iyiliği ve ibadeti çok takvalı bir şeyh olarak zikredilmektedir. Ebû Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî ribatında ikamet etmiş ve el-Ensârî'den dersler almıştır. Şeyhi Ebû

İsmail Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Ensârî ve Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdulâzîz el-Farisi'den sema yoluyla hadis dinlemiştir (Semanî, 1996: 1097-1098; Piyadeoğlu, 2012: 369).

Ebu'l-Kâsım el-Fazl b. Yahya b. Sa'âd el-Herevî (ö. 543/1148-1149).

Ebu'l-Kâsım el-Herevî, erdemli, bilge, mütevazi, kerim ve iyi ahlaklı bir zat olarak zikredilmektedir. Onun evi, fıkıh ilminin merkezi olarak aktarılmaktadır. Ebu'l-Kâsım el-Herevî, bir süreliğine Herât kadılığı yapmıştır. İlk olarak büyükbabası Ebu'l-Ala Said b. Seyyar el-Kadı'dan sema yoluyla hadis dinlemiş, daha sonra Ebû Amr Mahmûd b. el-Kadı b. Muhammed b. Abdullâh el-Ezdî ve Ebû Sehl Necib b. Meymun b. Sehl el-Vasîtî gibi âlimlerden hadis dersleri almıştır. Onunla ilk olarak Merv'de tanıştığını nakleden Semanî, ondan pek çok hadis dinlediği aktarmaktadır. Herevî, 543/1148-1149 tarihinde vefat etmiş ve Merv camilerinde onun için yaş tutulmuştur (Semanî, 1996: 1317-1318; Piyadeoğlu, 2012: 374).

Abdurrâhmân b. Abdulcebbâr b. Osman b. Mânsûr el-Herevî (ö. 546/1151-1152)

472/1079 senesinde dünyaya gelen Mansûr el-Herevî, muhaddis, edîb ve tarihçidir. Ebû Nasr el-Fâmî olarak da meşhurdur. el-Fâmî, Abdullâh Muhammed b. Ali el-Umeyrî (العميرى), Necib b. Meymûn el-Vasîtî, Ebû Âmir el-Ezdî ve Şeyhü'l-İslâm el-Ensârî'den dersler almıştır. Hafız İbn Asâkir ve hafız Ebû Sâd es-Semânî ondan hadis rivayet etmiştir. Ayrıca o, *Tarihu Herât* adlı eseri kaleme almıştır (Zehebî, 1956: 1309; Topaloğlu, 1988: 70-71).

Ebu'l-Feth Sâlim b. Abdullâh b. Ömer el-Herevî (ö. 549/1154-1155)

476/1083-1084 tarihinde dünyaya gelen el-Herevî, ilerlemiş yaşına rağmen hadis dinlemede dikkatli ve bunun yanında ilim ehlinin şeyhi olarak kaydedilmektedir. İlk olarak babası Ebu'l-Feth b. Ebû Bekr b. Ebû Asım el-Ömerî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Daha sonra Ebû Ata Abdulvâhîd el-Melihî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yusuf el-Cüzcanî el-Kadı, Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Muhammed el-Katibî, Ebu'l-Ala Said b. Seyyar el-Kadı el-Kinanî ve Ebû Abdullâh b. Ali b. Muhammed el-Ömerî gibi âlimlerin dergâhlarında bulunmuş ve onlardan hadis dinlemiştir. el-Herevî, şeyhler hakkında *Çüzîn* (جزئين) adlı eseri kaleme alırken, Herât hakkında da *el-Müzeyyel* adıyla bir eser kaleme almıştır. Herevî, 549/1154-1155 tarihinde vefat etmiştir (Semanî, 1996: 815-816; Piyadeoğlu, 2012: 365).

Ebu'l-Feth el-Kâsım b. Ömer b. Atâî el-Herevî (ö. 550/1155)

el-Herevî, azametli ve sessiz bir şeyh olarak zikredilmektedir. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali el-Umeyrî'den sema yoluyla hadis dinlemiştir. Mahallesinde ondan başka sema yoluyla hadis dinleyen olmadığı aktarılmıştır (Semanî, 1996: 1336-1337; Piyadeoğlu, 2012: 374).

Ebû Muhammed Abdüsseyyîd b. Ebû Bekr b. Ebu'l-Fazl el-Herevî (ö. 555/1160)

Ebu'l-Fazl el-Herevî, zanaat ilimlerin şeyhi olarak zikredilmektedir. Öyle ki Herât camii içerisinde bulunan büyük hattın onun işçiliği olduğu nakledilmektedir. Herevî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali el-Umeyrî'den pek çok hadis dinlemiş ve 555/1160 tarihinde Sîstân'da vefat etmiştir (Semanî, 1996: 1072-1073; Piyadeoğlu, 2012: 369).

Ebu'l-Feth Nasr b. Seyyâr b. Sad el-Herevî (ö. 572/1176-1177)

Herevî, fakih, fazıl, dindar ve iyi bir münazaracı kimliğiyle öne çıkmıştır. Onun evi, kadıların ve İmâmların ziyaret ettiği önemli bir mekân olmuştur. İlk olarak büyükbabası Ebu'l-Ala Said b. Seyyâr el-Kadı'dan hadis dinleyen el-Herevî, Ebû Amr Mahmûd b. el-Kâsım b. Muhammed el-Ezdî, Ebû Ata b. Abdulvâhîd el-Melihî ve Ebû Sehl Necib b. Meymun el-Vasîtî gibi âlimlerin dergâhında bulunmuş ve onlardan hadis dinlemiştir. Herât hakkında kitap

yazmış ve farklı âlimlerden pek çok kitap rivayet etmişti. Herevî, 572/1176-1177 tarihinde vefat etmiştir (Semanî, 1996: 1789-1791; Piyadeoğlu, 2012: 381).

Fakihler

Fıkıh sözlükte “*bilmek, bir şeyi iyi anlamak, bir konuda derin bilgi sahibi olmak*” anlamında olup bu kökten türeyen fakih de “*bir şeyi iyi bilen, iyi anlayan kimse*” demektir. Fakihin İslâm ilimlerinde bir terim olarak tarih içinde fıkıh kelimesinin mânası ile paralel değişiklikler geçirerek oluşmuştur (Karaman, XII, 126-127).

Mansur b. el-Kadı Ebû Mânsur Muhammed b. Muhammed el-Ezdî el-Herevî (ö. 440/1048-1049)

Selçuklu döneminin önemli fakihlerinden birisi olan el-Herevî, aynı zamanda Herât şehrinde kadılık görevini yerine getirmiştir. Şeyh Ebû Hamid el-İsferâyînî’den Bağdad’da ders almış ve Abbâsî Halifesi tarafından övülmüştür. Ayrıca el-Abbas b. el-Fazıl en-Nazravî’den ve Ebu’l-Fazıl b. Hamdüye’den sema yoluyla hadis öğrenmiştir. Herât’ta vefat etmiştir (440/1048-1049) (es-Sübki, 1968: 346-347).

İbn Sehl b. Hakem b. Şirazez Ebu’l-Hasan ed-Davudî el-Bûşencî (ö. 467/1074-1075)

374/984 senesinde dünyaya gelen el-Bûşencî, önde gelen salih, zahid, müttaki bir fakihti. Ayrıca edip ve sufi bir şairdi. O, Ebû Bekr et-Teffâl, Ebu’t-Tayyib es-Sulukî, Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, Ebû Hamid el-İsferâyînî ve Ebu’l-Hasan et-Tabesî gibi önde gelen fakihlerden fıkıh dersleri almıştır. el-Bûşencî’nin ilmi konulardaki becerisine değinen Hafız Ebû Muhammed Abdullâh b. Yusuf el-Cûrcânî, “*Zamanının şeyhi, devrinin biriciği, fıkıhta, edebiyatta ve tefsirde önde gelen bir İmâmdı. Hadis noktasında Horasan’ın diğer âlimleri arasında en yüksekiydi.*” demiştir. Bûşenc’de bulunan pek çok fakih ondan ders almıştır. 467/1074-1075 yılında 93 yaşındayken Bûşenc’te vefat etmiştir (es-Sübki, 1968: 117-118-119).

Mesûd b. Nâsır b. Abdullâh b. Ahmed b. İsmail er-Rakkâk Ebû Said es-Siczî (ö. 477/1084): Bkz. Muhaddisler

Abdulvâhîd b. İsmail b. Muhammed el-Bûşencî (ö. 480/1087-1088)

el-Bûşencî, Ebû Said İsmail b. Ebû Salih el-Müezzin’den ders almıştır. Kör Fakih Ebû İbrahim’e de ders vermiştir. Sübkî ondan bahseder ve şöyle der: “*Faziletin, ilimle iştigalin ve kanaatin lüzumu noktasında selef-i salihinin yolundan sapan fakihler, müderrisler, müinazaracılar ve amillere göre faziletli, mütedeyyin bir fakihti.*” Bûşencî, 27 Muharrem 480/4 Mayıs 1087 tarihinde vefat etmiştir (es-Sübki, 1968: 225).

Ebû Sa’d Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Kadı el-Herevî (ö. 519/1125-1126).

Sultan Sencer döneminin en büyük fakihlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda kadılık da yapmıştır. İran coğrafyasının pek çok şehrinde kadılık yapmış, bir süre Şâm ve Bağdat’ta bulunmuştur. Bâtınîler tarafından Hemedan’da öldürülmüştür (519/1125-1126) (es-Sübki, 1968: 22; *el-Bidâye*, 1993: 365; Piyadeoğlu, 2012: 274-275).

Şairler

el-Hakîm Ebu’l-Mehâmed Mahmûd b. Ömer el-Cüheri el-Herevî

Muhammed Avfî tarafından Selçuklu şairi olarak zikredilmesine rağmen, Gazneli Sultanı Ferruhzâd zamanının önemli bir şairi olduğu belirtilmektedir. Kaynağımız onun devletlerin büyüklüğüne tanıklık ettiğini zikrederken, muhtemelen Selçuklular’ı da kastetmiş olmalıdır (el-Avfî, 1375: 110-117; Merçil, 1996: 484-486).

el-Hakîm Şerefü'z-zaman Ebu'l-Mehâsin el-Ezrâkî el-Herevî

Herât şehrinde dünyaya gelen el-Ezrâkî, Herât eşrafından olan İsmail Varrak'ın oğludur ve uzun bir süre Herât hâkimi Toğaşah b. Alp Arslan'ın hizmetinde bulunmuştur. el-Ezrâkî, Toğaşah'ın namına birkaç eser yazmıştır. Ameli hikmet ve nasihatlar hakkında yazılmış olan *Sindbâdnâme*'nin onun eserlerinden olduğu rivayet edilir. Özellikle Ezrâkî, Toğaşah'ın hastalığı sırasında sunduğu tedavi şekliyle saray içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Nitekim hastalığı sebebiyle pek çok saray hekimini yanına çağırın Toğaşah, hastalığının tedavisini istese de saray hekimleri tedavide aciz kalmıştır. Ancak Hakîm Ezrâkî, Toğaşah'a sunduğu *Elfiyye ve Şelfiyye* kitabı sayesinde Toğaşah'ın hastalığına şifa olmuş ve bu hizmetine karşılık Toğaşah'ın nedimlerinden birisi olmayı başarmıştır. Son olarak el-Ezrâkî'nin ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır (*Lübâbü'l-elbâb*, 1375: 110; Piyadeoğlu, 2012: 302).

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-İsfizârî (ö. 543/1148-1149)

İsfizârî, 480/1087-1088 tarihinde Herât'a bağlı İsfizâr'da dünyaya gelmiştir. Merv şehrinde Ebû Hafz Ömer b. Muhammed el-Şirazî ve Ebû Bekr el-Taberî gibi şeyhlerine dergâhına katılarak, onlardan dersler almıştır. Özellikle tartışma konularında kendini geliştirmiş ve Ceyrenc (جبرنج) kadılığı tarafından ölene kadar ona maddi destekte bulunulmuştur. Onun diğer bir meziyeti dil ve edebiyat konularında olmuştur. Abid Muhammed b. Ganim el-Ganimî'nin şiirlerini okumuş ve onun öğrencisi olmuştur. Ancak İsfizârî'nin Pazar yerlerinde oturarak kendi itibarını korumadığı aktarılmaktadır. Öyle ki şehirlerde ve köylerde hayatı övülmeye değer olmadığı kaydedilmektedir. İsfizârî, Üstat el-Ganimî'ye ait şiirlerin halk tarafından anlaşılmadığını yazmıştır (*Lübâbü'l-elbâb*, 1375: 110; Piyadeoğlu, 2012: 302).

Matematikçiler

Ebû Hâtim Muzaffer b. İsmail el-İsfizârî (ö. 515/1121'den önce)

Ömer Hayyâm'ın çağdaşı olarak zikredilen el-İsfizârî, matematik ve astroloji konularında ehil bir zat olarak kaydedilmektedir. Özellikle o, Sultan Melikşah döneminde İsfahan'da kurulan rasathanede bulunmuş ve Ömer Hayyâm başkanlığında Yezdicerd takviminin yeniden düzenlenmesinde görev almıştır (467/1074-1075). Bunun yanında bir terazi icat eden el-İsfizârî, teraziyi Merv'de bulunan Sultan Sencer'e sunduğu aktarılmaktadır. Ancak altın ayarını ölçmeye yarayan bu terazinin, hazinede yaptığı sahteciliği ortaya çıkaracağı düşüncesiyle korkuya kapılan sultanın hazinedarı tarafından kırıldığı ve bu durumdan etkilenen İsfizârî'nin de üzüntüsünden vefat ettiği nakledilmiştir. el-İsfizârî, *Âsâr-ı Ulvî, İhtisâr-ı fî usûl-i Öklîdes, Merâkizü'l-eskâl ve san'atü'l-kaffân, Mukaddime fî'l-misâha* ve *Hulâsa-i Kitâbi'l-Hiyel* adlı eserleri kaleme almıştır (İbnü'l-Esîr, 1991: 97; İbn Funduk, 1946: 125-126; Piyadeoğlu, 2012: 293-294).

Sonuç

Büyük Selçuklu döneminde Herat ve Sistan gibi bölgeler, sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve bilimsel açıdan da önemli merkezler haline gelmiştir. Selçuklu hükümdarlarının bilim ve sanata verdiği önem, bu bölgelerde pek çok önemli âlimin yetişmesine olanak sağlamıştır. Herat ve Sistan'da ortaya çıkan âlimler, özellikle matematik, astronomi, tıp, felsefe ve tasavvuf gibi alanlarda büyük bir bilgi birikimi oluşturmuş ve İslam dünyasında önemli düşünsel katkılar yapmışlardır. Bu âlimlerin eserleri, sadece kendi zamanlarının düşünce sistemlerine yön vermekle kalmamış, aynı zamanda sonraki yüzyıllarda Batı ve Doğu arasında bir bilimsel köprü kurulmasına da katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Büyük Selçuklu Devleti'nin Herat ve Sistan gibi bölgeleri, İslam kültürünün altın çağlarından birini yaşadığı yerler olmuş ve burada yetişen âlimler, sadece İslam dünyasında değil, dünya bilim tarihine de önemli izler bırakmışlardır. Bu âlimlerin katkıları, Selçuklu Devleti'nin bilimsel mirasının bugün bile etkisini sürdürmesine yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Harun, (2021). *Büyük Selçuklu Hanedan Üyesi Musa Yabgu, Ailesi ve Hâkimiyet Bölgesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, (1956). *Tezkiretü'l-huffaz*, Beyrut.
- Ebû Sad Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Semanî, (1996). *el-Müntehab min Mucemi Şüyuhî'l-İmam el-Hafız Ebû Sad Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Semanî et-Temîmî*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad, III.
- Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, (2019). *Târîh-i Beyhakî*, trk. trc. Necati Lügâl-haz. Hicabi Kırlangıç, TTKY, Ankara.
- Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, (1993). *Tabakatü'l-fukahâi's-Şâfiyyin*, Nşr. Muhammed Azad-Ahmed Ömer Hâşim, Kahire, II.
- ENSÂRÎ, Kasım, (2006). "Abdullah-ı Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Çev. Ali Gülerüz, *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul.
- Hamdullah Müstevfî Kazvîni, (1388). *Nüzhetü'l-kulûb*, Neş. Muhammed Debir Siyâkî, Kazvin.
- İbn Ebû Yala, (1952). *Tabakatü'l-Hanabile*, Nşr. Muhammed Hamid el-Fıki, Kahire, II.
- İbn Funduk, (1946). *Tarihu hukemâi'l-İslâm*, Nşr. Muhammed Kürd Ali, Dımaşk
- İbnü'l-Cevzî, (1991). *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, Nşr. Muhammed Abdülkadir Ahmet Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, XVI.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1958). "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, 0(13), 119-122.
- KANDEMİR, M. Yaşar, (1997). "Hadis", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 27-64.
- KÖYMAN, Mehmet Altay, (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, III.
- MERÇİL, Erdoğan. (1996), "Gazneliler", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 484-486.
- MERÇİL, Erdoğan. (2004), "Mesûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi DİA*, XXIX, 346-347.
- Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Nşr. Şuayb el-Arnaut-Hüseyin el-Esed, Beyrut, XI.
- Muhammed b. Hâvenşâh b. Mahmud Mîrhând, (2015). *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Muhammed b. Yahya Buharî el-Avfi, (1375). *Lübâbü'l-elbâb*, Nşr. Said Nefisî, Tahran.
- Nurullah Kisâi, (1993). *Medârisu Nizâmiyye ve Tesîrât-ı İlmî ve İctimâ-yî Ân*, Tahran.
- OCAK, Ahmet, (2019). *Nizamiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet, (2022). *Selçukluların Dini Siyaseti*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, (2007). “Nizâmülmülk”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 194-196.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2015). *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İsam Yayınları, İstanbul.
- PİYADEOĞLU, Cihan, (2020). “Hâce Abdullah el-Ensârî'nin Vezir Nizâmülmülk'e Nasihatleri”, ed. Ebru Altan-Muharrem Kesik-Murat Öztürk, *Bilge Kültür Sanat Yayınları*, İstanbul.
- PİYADEOĞLU, Cihan, (2020). *Büyük Selçuklular: Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- PİYADEOĞLU, Cihan, (2012). *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, Faruk. (2009), “Selçuklular”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 365-371.
- Tacüddîn Ebû Nâsr Abdülvahâb b. Ali es-Sübkî, (1968). *Tabakatü 'ş-Şâfiyyetil-kübrâ*, Nşr. Mahmûd Muhammed Tanahî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire, IV.
- TOPALOĞLU, Nuri, (1988). *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- YUVALI, Abdülkadir, (2000). “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 105-108.